

КАГЛЯНЧУК І.В., здобувач
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.12(100)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ПРАВОСУДДЯ

Розкрито основоположні засади західної правової традиції стосовно становлення та розвитку ідеї правосуддя у складі єдиної комплексної доктрини судової влади та принципів і функцій цього суспільно значимого виду людської діяльності.

Ключові слова: право, правосуддя, правова традиція, судова система, судова влада, справедливість, доктрини правової держави, судова діяльність, поділ влади, незалежність судів, закон, громадянське суспільство, суд присяжних, професійна судова діяльність.

Раскрываются основополагающие принципы западной правовой традиции касательно становления и развития идеи правосудия в составе единой комплексной доктрины судебной власти, а также принципов и функций этого общественно значимого вида человеческой деятельности.

Ключевые слова: право, правосудие, правовая традиция, судебная система, судебная власть, справедливость, доктрины правового государства, судебная деятельность, разделение власти, независимость судей, закон, гражданское общество, суд присяжных, профессиональная судебная деятельность.

The article deals with the analysis of basic principles of western legal tradition concerning formation and development of the idea of justice in the structure of integrated complex doctrine of judicial authority and also principles and functions of this socially important kind of human activity.

Keywords: law, justice, legal tradition, judicial system, judicial authority, equity, doctrines of the legal state, judicial activity, separation of powers, independence of judges, law, civil society, jury trial, professional judicial activity.

В історії правничої думки від II тис. до н. е. аж до наших днів простежується наступність ідей про правосуддя, судову владу, їхні визначальні функції та принципи їх здійснення, суспільно корисний характер суддівської діяльності, проглядається якісний розвиток ідей про світську природу правосуддя, спочатку суто функціональну, а пізніше й організаційно-правову відокремленість цієї діяльності від діяльності інших владних інститутів держави.

Проблемою формування судової системи впродовж тривалого часу займалися такі видатні мислителі, як Цицерон, Платон, Солон, Арістотель, Т. Аквінський, Г. Гроцій, Ш.-Л. Монтеск'є, А. Токвіль, А. Гамільтон, Дж. Медісон, Дж. Джей, Р. Шарт'є, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Р. фон Єрінг, Г. Кельзен, Г.Л.А. Харт, Р. Дворкін та інші.

Мета даної статті полягає у дослідженні теоретичної спадщини мислителів минулого стосовно доктрин правової державності, демократії та поділу влади, у яких одне з найпочесніших місць займає ідея правосуддя – діяльності, без якої мета розбудови демократичної та правової державності, запровадження верховенства права є недосяжною.

Спираючись на історичні документи й наукові праці мислителів різних часів, спробуємо простежити етапи виникнення, становлення та розвитку ідеї правосуддя у складі єдиної комплексної доктрини судової влади, визначити основні принципи та функції цього суспільно значущого виду людської діяльності.

Багатовікова суперечка з приводу зв'язку між правничими доктринами та динамікою розвитку суспільства – породжують вони суспільні зрушення чи, навпаки, породжуються ними – не вичуває [1, с. 79-80]. Але в будь-якому разі вплив правничих ідей на розвиток державних інститутів є очевидним і значущим. Ще Цицерон у трактаті «Про державу» зазначав: «Звідки взялося право народів, чи це наше право, зване цивільним, звідки – правосуддя, вірність, справедливість?.. А все це виходить від людей, які трактували одне звичаями, а інше зміцнили законами» [2, с. 30].

На дуалізм божественного і світського в цій діяльності, її владний характер, уособлення нею суспільного розуміння справедливості та її побудову на цьому принципі звернув увагу Платон у своєму творі «Закони». Він зазначав, що метою правосуддя є не тільки кара, але і примирення сперечальників. Найкращим є суддя, який «гідних вимусить володарювати, а гір-

ших, залишивши їм життя, добровільно коритися», який, «приймавши... родину, що терзається сварами, нікого б не погубив, але б примирив їх, встановивши на майбутнє закони їхніх взаємовідносин, і міг би стежити, щоб вони були друзями» [3, с. 79-80]. Важливого значення Платон надає належній організації судової діяльності. На його переконання, «будь-яка держава перестає бути державою, якщо суди в ній не впорядковані належним чином». Призначення судів він за значущістю ставить в один ряд із призначенням правителів. Адже «кожен правитель у певних випадках виступає як суддя; суддя ж, не будучи правителем, тим не менше стає ним... у той день, коли своїм вироком закінчує судову справу». Платон підкреслює, що здійснення правосуддя є справою всіх, обґрунтовує ідею народного суду: «обвинувачення у державних злочинах повинні спочатку передаватися на рішення народу. Коли завдають образи державі, потерпілими виявляються всі громадяни... Що стосується розгляду приватних справ, то в міру сил усі повинні брати й у ньому участь. Хто не використовує можливість загального здійснення правосуддя, той вважається таким, що зовсім не має відношення до держави» [3, с. 242-244].

Дослідження питань правосуддя в демократичній державі як «справи усіх» продовжив учень Платона Арістотель. На його думку, Солон установив демократію саме тим, що «увів народний суд, де суддями можуть бути всі». Більше того, громадянами слід вважати тих, «хто бере участь у суді та народних зборах. Таке визначення поняття громадянина найкраще підходить усім, хто називається громадянами» [4, с. 67].

Саме суддів Арістотель вважає «душею» полісу. Найвидатніший дослідник грецького філософа Т. Аквінський у своїх «Коментарях до Арістотелевої „Політики“» інтерпретує цю метафору так: «Як душа відноситься до тіла, так і суддя до держави... Але ж душа – необхідний складник живої істоти і людини, причому більшою мірою, ніж тіло. Отже, так само й суддя – необхідна частина в державі» [5, с. 334].

Подальшого суттєвого розвитку дослідження проблем здійснення правосуддя дістали в Європі у Новий час. Так, прикладом дуже високої оцінки суду є вислів Г. Гроція з його трактату «Про право війни і миру»: «...незважаючи на те, що державні суди встановлені не природою, а людською волею, проте вони є незрівнянно досконалішими, ніж творення природи, і більш придатними для спокою людей; тому й звернення до них ні для кого не є таким важливим, як для окремих людей... Поко́ру настільки похвальній установі вселяють сама справедливість і природний Розум». І далі: «Не підлягає, звичайно, сумніву, що самоправство, яке існувало до заснування судів, вельми обмежене. Проте самоправство існує й, мабуть, не перевелося й дотепер там, де закінчуються межі судової влади; тому що закон, який забороняє здійснення свого інтересу всупереч суду, може бути застосований лише тоді, коли забезпечена повна можливість звернення до правосуддя» [6, с. 119].

Нових висот дослідження проблем правосуддя досягли у зв'язку з виникненням і розвитком однієї з найвпливовіших конституційних доктрин Нового часу й сучасності – теорії поділу влади. Ш.-Л. Монтеск'є в трактаті «Про дух законів» зазначає, що в кожній державі є три види влади: законодавча, виконавча й судова. Задля забезпечення політичної свободи людини потрібен їх поділ. Адже поєднання в одній особі або в одному відомстві законодавчої та виконавчої влади призводить до втрати суспільного спокою (отже, втрати політичної свободи). Поєднання судової влади із законодавчою або виконавчою теж унеможлиблює свободу, оскільки в першому випадку суддя стає законодавцем (отже, «життя та свобода громадян залежатимуть від сваволі»), а в другому – може стати гнобителем. Зосередження всіх трьох видів влади в одній особі або установі, складеній з осіб одного стану, взагалі веде до «загибелі всього». З цих міркувань Ш.-Л. Монтеск'є робить логічний висновок, що всі три види влади мають належати різним органам, особам [7, с. 290].

Ж.-П. Марат у своєму «Проекті Декларації прав людини і громадянина з наступним планом справедливої, мудрої і вільної конституції» велику увагу приділив правосуддю в новій державі. Серед його засад він виокремлює такі: здійснення виключно судами, встановленими представниками нації, і тільки іменем суверена (народу); встановлення правосуддя в кримінальних і цивільних справах; значущість особистих і професійних якостей судді: освіченість, професіоналізм, неупередженість, непідкупність («...навіть наймудріші закони були б марними, якби обвинувачений або відповідач вимушені були побоюватися нецтва, упередженості або продажності суддів», «...витончені обов'язки суддів вимагають наявності гострого розуму, му-

дрості, бездоганної чесності»); публічність судового процесу; незалежність судової влади від влади виконавчої в поєднанні з її підзаконністю; створення судів, визначення їхніх обов'язків законодавчою владою; висунення кандидатів у судді народом та їх обрання муніципалітетом від імені народу [8, с. 251].

Яскраво й детально концепція місця й ролі судів у системі поділу влади розроблена авторами «Федераліста» – американськими конституціоналістами А. Гамільтоном, Дж. Медісоном і Дж. Джеєм, які працювали разом під спільним псевдонімом «Публій». Цей проект являє собою серію з 85 статей, опублікованих у нью-йоркських газетах з жовтня 1787 р. по травень 1788 р. Це був перший в історії приклад впливу на суспільну думку з метою попередньої легітимації ще не сформованих державних інститутів (зокрема федеральних судів, Верховного суду США). Саме в ньому отримала теоретичне обґрунтування доктрина судового захисту та тлумачення конституції [9, с. 392-395].

Ретельне дослідження судової влади в США та її впливу на політичний устрій американського суспільства здійснив А. де Токвіль у праці «Про демократію в Америці». Він зазначає, що американський суддя за характерними рисами своєї діяльності нічим не відрізняється від суддів інших країн, але водночас наділений величезною політичною владою. Причину цього автор вбачає в тому, що «американці визнали за своїми суддями право обґрунтовувати свої ухвали, виходячи насамперед з конституції; а потім уже із законів, – інакше кажучи, вони дозволили суддям керуватися тільки тими законами, які, на їх думку, не суперечать конституції» [10, с. 94].

Серед інших прав, наданих американським суддям, А. де Токвіль виокремлює право карати представників виконавчої влади в разі порушення ними закону (адміністративна юстиція).

Особливу увагу автор приділяє суду присяжних, розрізняючи в ньому юридичну установу (власне судовий орган, що виконує функцію правосуддя) і політичну установу (один із видів народовладдя). Причому автора цікавить передовсім політична складова, яку він справедливо вважає найважливішою. Саме з цієї точки зору «суд присяжних становить собою установу, що найвищою мірою сприяє зміцненню республіканської форми правління». За його існування «суддею стає саме народ, ...його треба розглядати як одну з форм суверенної влади народу». А. де Токвіль зазначає великий вплив суду присяжних на національний характер, підтримує його поширення не тільки на кримінальні, але й на цивільні справи (з метою охоплення найбільшої кількості людей і їхніх інтересів). На думку дослідника, «суд присяжних, і особливо суд присяжних з цивільних справ, почасти прищеплює всім громадянам спосіб думок, властивий спосіб думок суддів, а саме це найкраще готує людей до вільного життя». Він поширює в суспільстві пошану до ухвал суду й поняття права; на переконання А. де Токвіля, «без цих двох чинників любов до незалежності перетворюється на пристрасть до руйнування». Серед інших суспільно значущих якостей суду присяжних А. де Токвіль називає такі: він на практиці показує, що таке справедливість; навчає кожну людину відповідати за свої дії, без чого неможливо виховати політичну порядність; протистоїть індивідуальному егоїзму, згубному для суспільства; дивовижно розвиває незалежність міркувань і збільшує природні знання народу, що дає можливість розглядати його як безкоштовну школу, в якій кожний присяжний вчиться користуватися своїми правами; є інструментом поширення американським судовим відомством духу законності на найширші прошарки суспільства. Таким чином, підсумовує А. де Токвіль, суд присяжних, виступаючи найнадійнішим засобом здійснення влади народу, водночас найкраще вчить народ користуватися своєю владою [10, с. 223-226].

Проблеми правосуддя як теоретико-правового дискурсу й важливої соціальної функції ретельно й продуктивно досліджувалися німецькими й австрійськими філософами та правознавцями XVIII–XX ст.

Так, І. Кант у своїй праці «Метафізичні основи вчення про право» визначає призначення суду – присуджувати «кожному своє відповідно до закону», відводить йому в практичному силлогізмі «велика умова – менша умова – висновок» місце висновку, що містить у собі «судове рішення (вирок) стосовно того, що в даному разі відповідає праву» [11, с. 690].

Філософія правосуддя дістала подальшого розвитку в працях Г.В.Ф. Гегеля, насамперед у його «Філософії права». На думку філософа, суд – це гарантія реалізації права члена громадянського суспільства на здійснення правосуддя, на одержання права, що заперечується (визнання суспільної цінності судової влади): «Член громадянського суспільства має право – ви-

ступати в суді, а також обов'язок – відповідати в суді й отримувати своє спірне право тільки через суд». Цей обов'язок визнавати над собою владу суду поширюється й на правителя (незалежність судової влади). Гегель зазначає, що саме «в судах право дістає визначення, воно має бути дохідним». Процес судочинства слід визначати законом. Здійснення правосуддя має бути гласним, публічним, оскільки «до права належить, зокрема, й довіра, яку громадяни мають до нього, і це той бік, який вимагає публічності судочинства» (необхідність легітимності правосуддя). При цьому суду необхідні два види легітимності: загальна – довіра до нього всіх громадян суспільства – та індивідуальна – довіра «до суб'єктивності тих, хто вирішує» (до суддів) [12, с. 194-198]. Засоби досягнення обох видів легітимності Г.В.Ф. Гегель вбачає в суді присяжних як втіленні права самосвідомості членів суспільства. Необхідність суду присяжних (як утілення легітимності) він ставить навіть вище можливості кращого здійснення права суто «юридичними судами» (як утілення легальності). При цьому найкращий вихід мислитель бачить не в протиставленні цих судів, а в їх об'єднанні в єдиний суд, де присяжні повідомляють про склад злочину (вносять вердикт), а професійний суддя вносить рішення за законом. Отже, запровадженням суду присяжних досягається збіг легітимності й легальності як судів, так і правосуддя, що ними здійснюється. Згідно з цією концепцією, суддя «не тільки виконує закони, він є й діяльною стороною, його точка зору, його думка тощо впливають на хід справи». Таким чином, вирок, на думку філософа, «складається з двох елементів: один з них – закон, другий – думка, точка зору, характер судді, і ця друга сторона значною мірою існує» [13, с. 446-447].

Представник соціологічної школи права Р. фон Єрінг у своїй праці «Мета у праві» визначає юстицію як зовнішню гарантію забезпеченості права (внутрішньою гарантією є правосвідомість особистості). І в цьому бачить її соціальне призначення. Відмінність судової влади від інших гілок державної влади («галузей державної діяльності»), на думку Єрінга, зумовлюється в першу чергу «внутрішньою своєрідністю мети» – на відміну від інших галузей юстиція «повинна здійснювати виключне право» (в інших галузях право поєднується з доцільністю). З цього впливає розуміння фігури судді як живого уособленого закону. У самому заснуванні суддівської посади Єрінг вбачає принципове самообмеження державної влади стосовно правової території суду. З цього він робить висновок про уповноваження судді державою «відшукувати право за своїм переконанням, незалежно від державної влади, й визнання нею обов'язкової сили рішень, що ухвалюються ним» [14, с. 327-329].

Вагоме місце в історії правових учень займає доктрина судового конституційного контролю, запропонована Г. Кельзеном. Ідею саме судового конституційного захисту прав людини правознавці висували ще у XVIII–XIX ст. Так, наприкінці XVIII ст. французький політичний діяч Е.-Ж. Сійєс висловлювався щодо необхідності саме судового органу зі спеціальною функцією охорони та захисту конституції. У XIX ст. цю думку підтримали Р. фон Мольтке, Р. фон Єрінг, Л. Дроті. Але тільки Г. Кельзен на властивому йому роботам високому загальнотеоретичному рівні у працях «Загальне вчення про державу» та «Судова гарантія Конституції (конституційна юстиція)» обґрунтував необхідність створення конституційного суду як окремого, єдиного органу конституційної юстиції для судового захисту Конституції. Слід зазначити, що на момент написання другої з наведених праць теоретичні роздуми автора щодо конституційної юстиції вже були підкріплені практичним досвідом його діяльності на посаді судді першого у світі окремого судового органу конституційного контролю – Вищого Конституційного суду Австрії. Крім того, саме прийнята на основі проекту Г. Кельзена Австрійська Конституція 1920 р. вперше в історії закріпила існування конституційної юстиції.

На думку Г. Кельзена, «Конституція без існування гарантій скасування антиконституційних актів не може бути, з технічної точки зору, обов'язковою... Конституція, за якою неконституційні акти, зокрема неконституційні закони, залишаються чинними (їх неможливо скасувати з підстав неконституційності), із суто юридичної точки зору, дорівнює простому бажанню, що не має зобов'язальної сили» [15, с. 16]. Конституційний суд є необхідним, щоб вирішувати конфлікти між вищими державними органами щодо їхньої компетенції й визнавати видані ними юридичні акти недійсними в разі їх невідповідності Конституції. Конституційний суд є чинником політичної стабільності, захисником демократичних принципів. Сутністю демократії є не всевладність більшості, а постійні домовленості між парламентською більшістю та меншістю. «Сама загроза запиту до конституційного суду... є достатнім інструментом, що не

дозволяє більшості порушити неконституційним чином юридично захищені інтереси. Це дозволяє зрештою запобігти диктатурі більшості, яка є не менш загрозливою для суспільної згоди, ніж диктатура меншості» [15, с. 17].

Фактично концепція Г. Кельзена була сприйнята практикою європейського конституціоналізму. Знайшла вона своє відображення і в Конституції України, яка разом з іншими класичними концепціями стала підґрунтям для практики вітчизняного державотворення та ідеї незалежної, впливової судової влади.

Англо-американська правнича думка другої половини ХХ ст., хоча й пов'язана доктринами загального права й прецеденту, але і в цих межах запропонувала низку оригінальних концепцій судової діяльності.

Так, Г.Л.А. Харт у своїй праці „Концепт права” розташував правила здійснення правосуддя в розбудованій ним оригінальній системі права. Поділивши судові справи на прості й складні, він висунув ідею «судової свободи дій». Згідно з нею в так званих «складних справах» на відміну від «простих» право не диктує жодної конкретної відповіді. Такі випадки є неминучими завдяки двом обставинам: по-перше, особливостям мови як „відкритої структури”, що завжди залишає певну невизначеність при використанні правничої термінології, а, по-друге, „відкритій текстурі права”, що зумовлює неможливість визначення заздалегідь для певних ситуацій чіткого юридичного правила, яке б при його застосуванні не створювало можливості вибору між кількома альтернативними варіантами вирішення («складні справи»). Саме в таких справах суддя має діяти задля їх вирішення на власний розсуд [16, с. 124-135].

Розвиваючи цю ідею й одночасно полемізуючи з Хартом, Р. Дворкін у межах власної концепції «цілісності права», що викладена в працях «Сприймаючи права серйозно» та «Імперія права», зазначає, що у складних справах суддя (ідеал якого – суддю-філософа «з надлюдською здібністю, освіченістю, терплячістю й гостротою Розуму», ретельного й методичного – автор називає Геркулесом) не діє на власний розсуд, а виявляє відповідність обставин справи не тільки певним нормам, але й принципам [17, с. 105]. Причому принципи – це не абстрактні ідеальні етичні стандарти, а реальні конкретні принципи політичної моралі, що склалися в даному суспільстві, моральні судження, що діють у даній правовій системі, оскільки в минулому були офіційно обґрунтовані конституцією, текстами законів, судовими рішеннями тощо; це принципи справедливості, рівності, людської гідності, що містяться в цих актах у «розчиненому» стані. Якщо норма завжди або повністю застосовна, або взагалі не застосовна («так або ні», «все або нічого»), то принцип застосовується з урахуванням багатьох чинників, що мають значення на даний момент (моральних, політичних, історичних тощо). Р. Дворкін зазначає, що судовий принцип цілісності «повчає суддів якомога більшою мірою визначати юридичні права і правові обов'язки на основі припущення, що всі вони були витвором єдиного автора – персоніфікованого суспільства, – виражаючи послідовну концепцію правосуддя і справедливості». Згідно з цим уявленням, «правові твердження істинні, якщо вони фігурують у принципах правосуддя, справедливості й належної правової процедури (або впливають із них), які забезпечують найкращу конструктивну інтерпретацію правової практики суспільства» [18, с. 225].

Заради досягнення істинності в цьому сенсі суддя-Геркулес вибудовує власну, єдино правильну (справедливу) інтерпретацію справи. При цьому він «зважує» принципи – визначає їхню «вагу», тобто перевагу застосування в даній справі одного принципу над іншими (застосування яких може призвести до іншої – помилкової – інтерпретації справи й іншого – неістинного – рішення). Критерієм Геркулесового вибору є його переконання щодо двох складових чеснот політичної моралі – правосуддя й справедливості. Отже, вибір належної інтерпретації справи залежить «не тільки від його поглядів на те, котрий із цих принципів кращий в аспекті абстрактного правосуддя, а й на те, якого слід дотримуватися, якщо ми прагнемо політичної справедливості в суспільстві» [18, с. 248-249].

Таким чином, Р. Дворкін відкидає дві усталені конкуруючі концептуальні програми судової інтерпретації («відшукування» права судом) – конвенціоналізм і прагматизм – як такі, що неспроможні вирішити справу на вищезазначених засадах. Замість них учений пропонує власну програму, яка виходить із уявлення про право як цілісність (law as integrity), передбачає врахування судом пов'язаності права з політичною мораллю. Згідно з цією програмою конкретні права та обов'язки виводяться судом не тільки з експліцитного змісту законодавчих, зокрема

конституційних, приписів та попередніх судових рішень (як це передбачає конвенціональна програма інтерпретації), але також з імпліцитних принципів політичної моралі, що були покладені в основу цих приписів та рішень. При цьому суддя має не тільки визначити суспільний ідеал своїх попередників, утілений ними в минулих рішеннях, але й розкрити його в актуальному на час прийняття рішення у справі соціально-історичному контексті [18, с. 95-96].

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що, оскільки незалежна й високопрофесійна судова діяльність із відправлення правосуддя є обов'язковою умовою побудови демократичного суспільства та правової державності, її принципи необхідно відновлювати, причому з урахуванням багатовікового історичного досвіду західної цивілізації – досвіду відмови від права сили (державної сваволі як соціального регулятора) на користь сили права.

Список використаної літератури:

1. Шартъе Р. Культурные истоки Французской революции. – М., 2001.
2. Цицерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів / Пер. з лат. – К., 1998.
3. Платон. Сочинения: В 3 т. / Пер. с древнегреч. – М., 1971. – Т. 3. – Ч. 2.
4. Арістотель. Політика / Пер. з давньогрецьк. – К., 2005.
5. Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої „Політики” / Пер. з лат. – К., 2000.
6. Гроцій Г. О праве войны и мира: Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Пер. с лат. – М., 1956.
7. Монтескье Ш. Избранные произведения / Пер. с фр. – М., 1955.
8. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юрид. вузов и фак-тов / Сост. и общ. ред. Г.Г. Демиденко. – Харьков, 1999.
9. Федераліст: Коментар до Конституції Сполучених Штатів / А. Гамільтон, Д. Медісон, Д. Джей; Пер. з англ. – К., 2002.
10. Токвіль А. де. Про демократію в Америці / Пер. з фр. – К., 1999.
11. Кант І. Основи метафізики нравственности / Пер. с нем. – М., 1999.
12. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. – К., 2000.
13. Гегель Г.В.Ф. Філософія права / Пер. с нем. – М., 1990.
14. Иеринг Р. Избранные труды: В 2 т. / Пер. с нем. – СПб., 2006. – Т. 1.
15. Кельзен Г. Судебная гарантия Конституции (Конституционная юстиция) / Пер. с фр. // Право и политика. – 2006. – № 9. – С. 5-18.
16. Hart H. The Concept of Law. – 2nd ed. – Oxford, 1997.
17. Dworkin R. Taking Rights Seriously (with a new appendix, a response to critics). – Cambridge, 1997.
18. Dworkin R. Law's Empire. – London, 1986.

Надійшла до редакції 13.02.2012

МАНІЛЧ О.В., здобувач
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.731

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН НА УТВОРЕННЯ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розкрито актуальне для розбудови громадянського суспільства в Україні питання про необхідність формування правової реальності українського суспільства на ґрунті цінностей християнської моралі.

Ключові слова: соціальне вчення, християнська антропологія, державно-церковні відносини, релігійні правовідносини, громадянське суспільство, інституції громадянського суспільства.

Раскрывается актуальный для развития гражданского общества в Украине вопрос о необходимости формирования правовой реальности украинского общества на основе ценностей христианской морали.

Ключевые слова: социальное учение, христианская антропология, государственно-церковные отношения, религиозные правоотношения, гражданское общество, институции гражданского общества.

